

ОӘЖ 631.115.2

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ (НЕМЕСЕ НАҚТЫ АЙМАҚТЫҢ) ЖЕР РЕСУРСТАРЫН ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҰЛТТЫҚ ЖОСПАРЫН ӘЗІРЛЕУ

**ЖОЛДЫҒАЛИ АҚЕРКЕ РАШИДҚЫЗЫ
ЖҮНІСОВА АЙҒАНЫМ БЕЙСЕНҚЫЗЫ
ҚАЛКЕНОВА ДАМЕЛЯ МЕЙРАМҚЫЗЫ**

С.Сейфуллин атындағы Қазақ Агротехникалық Зерттеу Университеті КеАҚ “Жер ресурстарын басқару, сәулет және дизайн” факультеті “Кадастр” мамандығының студенті

Ғылыми жетекші: **БЕРИСТЕНОВ АЙДАРБЕК ТАЙНИГАЗЫНОВИЧ**
Астана, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада қала құрылысы, қала құрылысы құжаттама маңызы мен түрлері және ҚР қала құрылысының құжаттамасын толтыруда енгізілген өзгерістер мен өзгеріс пайдасы туралы сөз қозғалады.

Тірек сөздер: Қазақстан Республикасының жер ресурстары, ұтымды пайдалану, экономика, жерді сақтау, пайдану, жер қатынастары, жер ресурстарын басқару, Жерді тиімді пайдалану бағдарламасы және т.б.

Қазақстан – әлемдегі ең үлкен жер аумағына ие мемлекеттердің бірі. Ел аумағы 272,5 млн гектарды құрайды, оның ішінде ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер, орманды алқаптар, су ресурстары мен өндірістік аймақтар бар. Дегенмен, жер ресурстарын тиімсіз пайдалану, тозу, эрозия және шөлейттену мәселелері экономиканың тұрақты дамуына кері әсерін тигізуі мүмкін. Осыған байланысты жер ресурстарын ұтымды пайдалану бойынша ұлттық жоспар әзірлеу өзекті мәселе болып табылады. Қазақстан жер қойнауының ішінде ауыл шаруашылығына жарамды жерлер 80%-ға жуық. Бірақ соңғы жылдары экологиялық мәселелер, дұрыс жоспарланбаған урбанизация, топырақтың құнарсыздануы, эрозия, су тапшылығы және жерді мақсатсыз пайдалану сияқты проблемалар байқалып отыр.

Қазақстан экономикасы үшін жер ресурстарының маңызы өте жоғары. Ауыл шаруашылығы ел экономикасының негізгі салаларының бірі болғандықтан, жердің құнарлылығын сақтау мен оны тиімді пайдалану ауыл шаруашылық өнімділігінің артуына тікелей әсер етеді. Дегенмен, қазіргі таңда Қазақстанда топырақтың тозуы, шөлейттену процесінің күшеюі, судың жетіспеушілігі және жердің ластануы сияқты мәселелер аса өзекті болып отыр. Бұл проблемалар ауыл шаруашылығын дамытуға, экожүйенің тұрақтылығына және елдің азық-түлік қауіпсіздігіне қауіп төндіруде.

Сонымен қатар, жер ресурстарын тиімсіз басқару мәселесі де маңызды факторлардың бірі болып табылады. Кейбір аймақтарда жердің пайдаланылуы туралы нақты мәліметтердің болмауы, жер кадастрлық жүйесінің ескіргендігі, ауыл шаруашылық жерлерін мақсатсыз пайдалану, заңсыз иелену және дұрыс жоспарланбаған қалалық кеңею процестері жер ресурстарын тиімді пайдалану жолында кедергі келтіріп отыр. Одан бөлек, өнеркәсіптік аймақтарда топырақтың ластануы мен экологиялық нормалардың сақталмауы да үлкен проблемаға айналды.

Қазақстан Үкіметі жер ресурстарын ұтымды пайдалану мәселесін шешу үшін түрлі реформалар мен бағдарламаларды іске асыруда. Дегенмен, бұл салада кешенді, ұзақ мерзімді ұлттық жоспар қажет. Мұндай жоспар жер ресурстарын тиімді басқаруға, оларды қорғауға, қалпына келтіруге және ұрпақтан-ұрпаққа сақтауға бағытталуы тиіс. Ұлттық жоспардың басты мақсаты – Қазақстанның жер ресурстарын экономикалық тұрғыдан тиімді әрі экологиялық тұрақты түрде пайдалану арқылы халықтың өмір сүру сапасын арттыру және елдің тұрақты дамуын қамтамасыз ету.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жер ресурстарын ұтымды пайдалану ұлттық жоспарының негізгі бағыттары, мақсаттары және оны жүзеге асыру механизмдері қарастырылады. Сонымен қатар, жерді пайдалану саласындағы негізгі мәселелер талданып, оларды шешу жолдары ұсынылады. Жер – Қазақстан халқының ең басты байлығы, сондықтан оны тиімді пайдалану мен қорғау – әрбір азаматтың және мемлекеттің ортақ міндеті[1].

Жер ресурстарын қорғау және болашақ даму

Қазақстан үшін жер ресурстарын сақтау мен ұтымды пайдалану – әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды бөлігі. Жердің құнарлылығын сақтау, экологиялық тепе-теңдікті реттеу және ауыл шаруашылығы мен өндірісті дамыту мақсатында мемлекет түрлі реформалар мен ғылыми-техникалық шараларды жүзеге асыруда[2].

Жерді сақтау және жақсарту шаралары

Жер ресурстарының тиімділігін арттыру үшін бірнеше негізгі бағыттарда жұмыс жүргізілуі қажет:

1. Агроэкологиялық шаралар:

- Топырақтың құнарлылығын сақтау және арттыру үшін органикалық және минералды тыңайтқыштарды қолдану.

- Ауыспалы егіс жүйесін енгізу арқылы жердің құнарлылығын жоғалтудың алдын алу.
- Жер эрозиясын болдырмау үшін орман белдеулерін кеңейту.

2. Гидромелиоративтік шаралар:

- Жерді тиімді суландыру және су үнемдеу технологияларын енгізу.
- Жер асты суларының деңгейін бақылау және суару жүйелерін жаңарту.
- Тұздану мен батпақтанудың алдын алу үшін арнайы мелиорациялық жұмыстар жүргізу.

3. Экологиялық мониторинг және бақылау:

- Ластанған және деградацияға ұшыраған жерлерді анықтап, оларды қалпына келтіру.
- Жер ресурстарының экологиялық жағдайын зерттеу және тұрақты мониторинг жүргізу.
- Геоботаникалық зерттеулер жүргізу арқылы жайылымдардың өнімділігін анықтау.

4. Жер ресурстарын цифрландыру:

- Ғарыштық мониторинг арқылы ауыл шаруашылығы жерлерін бақылау.
- Дәлме-дәл егіншілік технологияларын қолдану.
- Жер кадастрын автоматтандыру және цифрлық картографияны дамыту[3].

Мемлекеттік бақылауды күшейту

Жер ресурстарын дұрыс пайдалану үшін мемлекеттік бақылау мен басқару жүйесін жетілдіру маңызды. Ол үшін:

- Жер инспекциясын күшейту және заңсыз жер иелену жағдайларын болдырмау.
- Жер мониторингін күшейту арқылы бос жатқан жерлерді анықтау.
- Жер қатынастарын реттеу үшін мемлекеттік және жеке меншік секторлар арасында өзара тиімді әріптестік орнату.

Шаруашылық ішілік жерге орналастыру (ШЖО) және оның маңызы

Ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдаланудың тағы бір маңызды жолы – шаруашылық ішілік жерге орналастыру (ШЖО). Бұл процесс:

- Жерді тиімді игеруге және ауыл шаруашылығы өндірісін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

- Өнім түрлері мен көлемін жоспарлауға көмектеседі.
- Жерді мелиорациялау және жақсарту шараларын ұйымдастыруға ықпал етеді.

ШЖО жүргізу барысында мыналар ескеріледі:

- Топырақтың агрохимиялық құрамы – тыңайтқыштар қолдану қажеттілігі.
- Жер бедері мен гидрологиялық жағдайы – суармалы жерлерді пайдалану тиімділігі.
- Ауыл шаруашылығы өнімдерінің түрі – өсімдік және мал шаруашылығының өзара байланысы.

Инновациялық технологияларды енгізу және ауыл шаруашылығын дамыту

Жер ресурстарын тиімді басқару үшін жаңа технологияларды пайдалану қажет. Соңғы жылдары Қазақстанда сандық технологиялар мен геоақпараттық жүйелер (ГАЖ), дрондар мен спутниктік мониторинг кеңінен қолданылуда. Бұл технологиялар:

- Жердің жағдайын нақты бағалауға,
- Өнімділікті болжауға,
- Егіншілік пен мал шаруашылығын жоспарлауға мүмкіндік береді.

Жаңашыл әдістер:

• Дәлме-дәл егіншілік – жерді тиімді пайдалану және өнімділік деңгейін арттыру үшін GPS және сенсорлық технологияларды қолдану.

• Автоматтандырылған суару жүйелері – суды үнемдеу және тиімді бөлу үшін смарт-технологияларды пайдалану.

• Биотехнологиялар – экологиялық таза тыңайтқыштар мен өнімділігі жоғары дақылдарды өсіру.

Жер реформалары және болашақ даму бағыттары

Қазақстанда жер реформалары ауыл шаруашылығы жерлерін игеру мен экономикалық өсімді қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асырылуда. Бұл реформалар:

- Ауыл шаруашылығы секторына инвестиция тартуды,
- Жердің нарықтық айналымын заңдастыруды,
- Жеке меншік және мемлекеттік жерлерді басқару тетіктерін жетілдіруді көздейді.

Негізгі мақсаттар:

1. Жердің ауыл шаруашылығы мақсатында тиімді пайдаланылуын қамтамасыз ету.
2. Экономикалық тұрақтылық пен азық-түлік қауіпсіздігін сақтау.
3. Жерді жеке меншікке беру немесе ұзақ мерзімді жалға алу механизмдерін дамыту.
4. Қоршаған ортаға зиян келтірмейтін ауыл шаруашылығы технологияларын енгізу.

Қазақстан Республикасы Жер ресурстарын пайдалану жөніндегі агенттігінің (бұдан әрі – ЖКБА) стратегиялық жоспарына сәйкес, 2012 жылдан бастап үш жыл бойы республикалық бюджет есебінен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді түгендеу жұмыстары жүргізілуде. Бұл процестің негізгі мақсаты – нақты пайдаланылып жатқан ауыл шаруашылығы жерлерінің көлемін анықтау және алынған деректерді есептік мәліметтермен салыстыру. Сонымен қатар, егістік (оның ішінде суармалы жерлер), көпжылдық өсімдіктер егілген аумақтар, тыңайған жерлер, шабындықтар мен жайылымдардың жағдайы мен қолданылу деңгейін бағалау жүзеге асырылады.

Жер ресурстарын тиімді басқару үшін ең алдымен мемлекеттік жер кадастрын дұрыс жүргізу қажет. Осы мақсатта маңызды факторлардың бірі – жер мониторингі болып табылады. 2011 жылғы мәліметтерге сүйенсек, республика көлемінде 975 бақылау пункті (стационарлық және жартылай стационарлық) жұмыс істейді. Алайда, жер жағдайын көрсететін стационарлық бақылау алаңдарының аумақтық-аймақтық жүйесі әлі толық қалыптаспаған. Кейбір табиғи жайылымдық аумақтарда, әсіресе, Ақтөбе және Батыс Қазақстан облыстарында, жер мониторингі жүргізілмей келеді. Осыған байланысты аталған өңірлерде мониторинг жүргізу үшін қосымша қаржы бөлу мәселесі қарастырылуда.

Ауыл шаруашылығы жерлерінің тиімді пайдаланылуы табиғи-климаттық ерекшеліктермен, шаруашылықтардың технологиялық даму деңгейімен және әлемдік тәжірибемен тікелей байланысты. Қазақстан жерінің тағы бір құнды ерекшелігі – оның минералды шикізат көзі ретіндегі маңыздылығы. Ел экономикасының дамуының негізгі тіректерінің бірі мұнай, газ, металл, көмір және басқа да пайдалы қазбалар болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстанның туристік әлеуетін дамыту үшін табиғи көрікті орындарға назар аудару және инфрақұрылымды жетілдіру қажеттілігі туындап отыр[4].

Жердің стратегиялық орналасуы да маңызды фактор болып табылады. Қазақстан Еуразия құрлығының орталығында орналасқандықтан, Еуропа, Қытай және Оңтүстік-Шығыс Азия арасындағы транзиттік дәліз ретінде қызмет атқаруға зор мүмкіндікке ие. Бұл көлік-логистикалық саладан да айтарлықтай экономикалық пайда табуға жол ашады.

Жер – өндірістің негізгі құралы, адамдар оның көмегімен еңбек етіп, өнім өндіреді. Сонымен қатар, ол – табиғи фактор, өйткені барлық тіршілік иелері жермен байланысты, одан қуат алады. Осындай ерекше маңыздылығына байланысты, жермен қарым-қатынасты реттеу арнайы заңнамалық нормаларға бағындырылған. Жерді сақтау және қорғау мәселелері Жер кодексі мен табиғатты қорғау заңдары арқылы реттелсе, жеке меншікке алу, құрылыс жүргізу және пайдалану мәселелері Азаматтық кодекспен және басқа да құқықтық актілермен анықталады.

Топырақ құнарлылығының төмендеуі – табиғи факторлармен қатар, минералды және органикалық тыңайтқыштарды жеткіліксіз қолдану, агротехникалық талаптарды сақтамау салдарынан орын алуда. Тыңайтқыштарды енгізу міндеті жер иелері мен пайдаланушыларға жүктелгенімен, бұл жұмыстарды субсидиялау мемлекеттік қолдау бағдарламасы арқылы жалғасуы тиіс. Қазақстан аумағында шамамен 15-16 млн гектар жерді тыңайту қажет.

Жер ресурстарын басқару мен жерді пайдалану жөніндегі мемлекеттік бақылаудың өзекті мәселелерінің бірі – ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалану. Бұл процесті реттеу «Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану» ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады[5].

Жерді ұтымды пайдалану бағдарламаларын әзірлеу алдында, жердің өңірлік тиімділігін анықтау маңызды. Бұл үшін жергілікті атқарушы органдар техникалық-экономикалық негіздемелер дайындауы тиіс. Агенттік шалғайдағы мал шаруашылығы мәселелерін шешуге бағытталған заң жобасының тұжырымдамасын әзірледі. Стратегиялық жоспарға сәйкес, 2012-2014 жылдары ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер түгендеуден өтеді, ал үш жыл ішінде барлық ауыл шаруашылығы алқаптары зерттелетін болады.

Жер қатынастары мәселелері Жер кодексімен реттеледі, ал жер заңнамасының талаптарын орындау – жер ресурстарын тиімді пайдаланудың басты шарты. Жерді ұтымды пайдалану – экономикалық және экологиялық тұрғыдан аса маңызды міндет. Меншік түріне қарамастан, жер пайдаланушылар мен меншік иелері топырақ құнарлылығын сақтау және арттыру қағидасын ұстануы тиіс[6].

Ауыл шаруашылығы жерлерін қорғау және олардың тиімсіз пайдалануын болдырмау үшін мемлекеттік бақылау қатаң жүргізіліп, жер мониторингінің сапасы арттырылуы қажет. Жер мониторингі – жердегі өзгерістерді уақытылы анықтап, болжам жасап, жағымсыз үдерістердің алдын алудың тиімді құралы.

Ауыл шаруашылығы жерлерінің құнарлылығын арттыру шараларының бірі – шаруашылық ішілік жерге орналастыру (ШЖО). Бұл процесс шаруашылық субъектілеріне жерді тиімді пайдалану бойынша нақты шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. ШЖО жобасы негізінде агротехникалық және жерді мелиорациялау шаралары жүзеге асырылады[7].

Жер ресурстарын басқаруды жаңа деңгейге көтеру үшін өңірлік бағдарламалар қабылдау, шаруашылық ішілік жерге орналастыру жобаларын ландшафтық-экологиялық негізде әзірлеу, сондай-ақ ауыл шаруашылығы жерлеріне инвестиция тарту маңызды.

Жер қатынастары саласын жетілдіру жолында мемлекеттік саясат айқындалды, ендігі кезекте осы бағытта бизнес қауымдастығы мен қоғамның белсенді атсалысуы қажет. Елбасы атап өткендей, «Жер кодексінің қабылдануы – жер қатынастары реформасының аяқталуын білдірмейді. Өйткені, эволюциялық даму – үздіксіз процесс». Сондықтан жерді тиімді пайдалану мәселесі күн тәртібінен түспеуі тиіс[8].

Жерді экономикалық бағалаудың негізгі қызметтері:

Есептік функция – жер ұлттық байлық ретінде қарастырылып, оны тиімді пайдалану мен қорғау шаралары белгіленеді.

Экономикалық ынталандыру – жердің нарықтық құнын анықтау арқылы оның айналымға түсуін қамтамасыз ету.

Тиімділік бағасы – әртүрлі жерлердің өнімділігі мен орналасу тиімділігіне қарай бағаланып, олардың әділетті пайдалану жағдайын жасау.

Жер қорының экономикалық бағалануы – оны қорғау және ұтымды пайдалану шараларын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді[9].

Жер – экономикалық өсімнің, әлеуметтік тұрақтылықтың және экологиялық тепе-теңдіктің негізі. Қазақстан сияқты кең байтақ аумағы бар ел үшін жер ресурстарын тиімді пайдалану – ұлттық даму стратегиясының басты бағыттарының бірі. Жерді дұрыс басқару арқылы ауыл шаруашылығы өнімділігін арттырып, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, өндіріс пен инфрақұрылымды дамытуға, сондай-ақ экологиялық тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік бар[10].

Қазіргі таңда Қазақстанда жер кадастры, жер мониторингі және құқықтық реттеу саласында ауқымды реформалар жүргізілуде. Жерді тиімді басқару үшін сандық технологиялар, ғарыштық мониторинг, дәлме-дәл егіншілік және инновациялық агротехнологиялар енгізілуде. Бұл әдістер топырақтың құнарлылығын сақтауға, су ресурстарын үнемді пайдалануға және ауыл шаруашылығы жерлерінің өнімділігін арттыруға ықпал етеді.

Жер реформаларының негізгі мақсаты – жер ресурстарын ел экономикасының маңызды активіне айналдыру, ауыл шаруашылығы саласын бәсекеге қабілетті ету және ауылдық аймақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету. Сонымен қатар, жерді дұрыс басқару арқылы экологиялық тепе-теңдікті сақтап, табиғи ресурстарды келешек ұрпаққа сақтаудың маңызы зор.

Қазақстанның географиялық жағдайы, табиғи ресурстары мен ауыл шаруашылығы әлеуеті – елдің тұрақты дамуының негізгі факторлары. Сондықтан жерді қорғау, тиімді пайдалану және экологиялық тұрақтылықты сақтау – ұлттық деңгейде кешенді түрде шешілуі тиіс міндет. Бұл бағытта мемлекеттің, ғылыми қоғамдастықтың және азаматтардың бірлескен әрекеті қажет[11].

Қорытындылай келе, жерді дұрыс басқару – экономикалық және экологиялық тұрақтылықтың кепілі. Жер – бізге ата-бабамыздан қалған мұра ғана емес, болашақ ұрпаққа аманат. Сондықтан оны ұтымды пайдалану, қорғау және сақтау – әрбір азаматтың жауапкершілігі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан жер ресурстарын тиімді пайдалану стратегиясы туралы ақпарат <https://stud.kz/referat/show/45027>
2. Ұ.Б. Асқарова «Экология және қоршаған ортаны қорғау», Алматы.
3. Мұқаұлы С.М., Үпішев Е.М. «Табиғат пайдалану экономикасы». Оқулық. – Алматы: Экономика
4. Ө.С. Бейсенова «Экология және табиғатты тиімді пайдалану». Оқулық. – Алматы: Ғылым
5. **Қазақстан Республикасының Жер кодексі** – ҚР жер заңнамасының негізгі нормативтік-құқықтық актісі.
6. **Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі** – жер ресурстарын экологиялық тұрғыда қорғау бойынша талаптар.
7. **Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі** – жер реформалары мен аграрлық секторды дамыту жөніндегі ресми материалдар: <https://mgov.kz>
8. **Ғылыми мақалалар мен зерттеулер**: А.Б. Сүлейменов, "Жер ресурстарын тиімді пайдалану және басқару мәселелері".
9. **Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті** – жер ресурстарын пайдалану бойынша статистикалық деректер: <https://stat.gov.kz>
10. **Халықаралық ұйымдардың баяндамалары**: БҰҰ Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (FAO) – топырақтың құнарлылығын сақтау жөніндегі ұсыныстар: <https://fao.org>
11. **"Жер ресурстарын басқару агенттігі" материалдары** – жер кадастры, мониторинг және мемлекеттік бақылау жөніндегі құжаттар: ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайт: <https://mgov.kz>